

OSMANLI ARAŞTIRMALARI
XX

NeŐir Heyeti — Editorial Board

Halil İNALCIK — Nejat GÖYÜNÇ

Heath W. LOWRY — İsmail ERÜNSAL

Klaus KREISER — A. Atilla ŐENTÜRK

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES
XX

İstanbul - 2000

Sahibi : **ENDERUN KİTABEVİ** adına İsmail **ÖZDOĞAN**

Tel : + 90 212 528 63 18 Fax :++ 90 212 528 63 17

Yazı İşleri Sorumlusu : Nejat **GÖYÜNÇ**

Tel : + 90 216 333 91 16

Basıldığı Yer : **KİTAP MATBAACILIK San. ve Tic. Ltd. Şti.**

Tel : + 90 212 567 48 84

Cilt : **FATİH MÜCELLİT Matbaacılık ve Ambalaj San. ve Tic. Ltd. Şti.**

Tel : + 90 501 28 23 - 612 86 71

Yazışma Adresi: **ENDERUN KİTABEVİ**, Büyük Reşitpaşa Cad.

Yümni İş Merkezi 22/46 Beyazıt - İstanbul

Eseri çok kıymetli hale getiren, oldukça zengin ilk ve ikincil kaynaklarıdır. Yazar özellikle temel kaynakları, kendi fikirlerini savunma ve ispatlamada oldukça iknâ edici bir şekilde ve ustaca kullanmıştır. Bununla birlikte, ayrıntılı bir şekilde ele alınan dört reformcunun ötesinde, diğer önde gelen yenilikçilerin hayatları ve fikri yaklaşımları tüm çalışma içerisinde farklı yerlerde izah edilmiştir ve bu, kitaba büyük bir zenginlik kazandırmıştır. Ayrıca yazar, ilâhiyata ait bazı derin mevzuları başarıyla ele almayı bilmiştir.

İnanıyorum ki bu eser, İslam'da reform, İslamî eğitimin yapısı, İslam ve modernitenin bağdaştırılması ile ilgili tartışmaların gündeme yerleştiği zamanımızda, sadece tarihçilerin ya da ilâhiyatçıların değil, herkesin ilgisini çekecek ve yeni ufuklara yelken açılmasına yardımcı olacak bir çalışmadır.

Mustafa GÖKÇEK

Muhammed KUTLUOĞLU, *The Egyptian Question (1831-1841)*, Eren, İstanbul, 1998, 271 sahife. Middle Eastern and Balkan Studies Series, 2. Kitap.

Bu çalışma orijinali itibariyle Manchester Üniversitesi'ne sunulmuş bir doktora tezidir. Muhammed Kutluoğlu bu eserinde Osmanlı Devleti ile Mısır valisi Mehmed Ali Paşa arasında çıkan ve 'Mısır Sorunu' olarak bilinen anlaşmazlığı incelemiştir. Sorunu ana hatlarıyla üç ayrı döneme ayırmaktadır. İlk dönem 1831-1833 yılları arasındadır ki bu dönemde Mehmed Ali Paşa'nın ordusu Anadolu içlerine kadar ilerlemiştir. Yazar ikinci dönemi 1833-1838 yılları arasında Osmanlı ve Mısır yönetimi arasındaki gerginlik dönemi olarak belirlemiştir. Üçüncü dönem ise Osmanlı ve Mısır orduları arasında silâhlı çarpışmanın ikinci kez yaşandığı ve ardından sorunun çözüldüğü 1838-1841 dönemidir.

Eserin Giriş Bölümü'nde (17-33), Mısır'ın Osmanlı Devleti içerisindeki konumunun tarihi, Osmanlı merkezî hükümetinin ve Mehmed Ali Paşa yönetiminin yapıları ve dönemin etkili isimleri hakkında bilgi verilmektedir. Bununla birlikte Osmanlı'nın üst kademesindeki kişilerin arasındaki kişisel çatışmalar ve bu çatışmaların Mısır sorunu üzerindeki etkileri üzerinde durulmuştur. Meselâ, İngilizlerle yakın ilişkisi olan Mustafa Reşit Paşa ile yenilik karşıtı Hüseyin Paşa arasındaki mücadelenin Mısır sorununun çözüm şekli üzerindeki etkisi izah edilmektedir.

Birinci Bölüm'de (35-59) Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'da hakimiyeti ele geçişi, Hicaz, Sudan ve Mora seferleriyle etkisini artırdığı anlatılmaktadır. 19. yüzyılın başında, Fransızlar'ın Mısır'dan çekilmelerinin ardından Mısır'da ortaya çıkan güç mücadelesinden Mehmed Ali Paşa, Osmanlı Sultanın atadığı valiyi de saf dışı bırakarak Mısır hâkimi olarak çıkmayı başarmıştır. Mısır'daki ulema ve eşrafın da desteğini alan Mehmed Ali Paşa padişaha kendi valiliğini onaylatmıştır. O sırada yurt içinde ve yurt dışında çok daha ciddi problemlerle

karşı karşıya olan Sultan III. Selim ise Mehmed Ali Paşa'yı mecburən vali tayin etmiş, ama düzenli vergi vermesinin yanında Hicaz'ı, işgal eden Vahhabilerin elinden kurtarmasını şart koşmuştur. Bu şekilde icbar ile Mısır valisi olan Mehmed Ali Paşa, Hicaz'ı ele geçirmek için Suriye'nin kendisine gerekli olduğu bahanesiyle dört eyaletten müteşekkil Suriye bölgesinin kendi emri altına verilmesini Sultan'dan talep etmiştir. Ancak Mehmed Ali Paşanın bu talebi reddedilmiştir. Mehmed Ali Paşa bu talebini daha sonra tekrarlayacaktır. Sultan II. Mahmud 1821'de başlayan Mora isyanını çözmeyi isteyince, Mehmed Ali Paşa, oğlu İbrahim Paşa'ya Mora valiliğinin ve Osmanlı donanmasının idaresinin verilmesini istemiş, ancak Sultan II. Mahmud sadece Mora valiliğini vermeyi kabul etmiştir. Bunu yeterli gören Mehmed Ali Paşa oğlunu Mısır ordu ve donanması ile birlikte Mora üzerine göndermiştir. Ancak Avrupa müttefik donanması İbrahim Paşa'yı Navarino'da mağlup etmiştir. Mora yenilgisinin ardından Mehmed Ali Paşa kayıplarını tazmin için Sultan'dan Suriye'yi istemiştir. Ama bu isteği de reddedilmiştir. Mehmed Ali Paşa'nın Suriye'yi ısrarla talep etmesinin sebeplerini yazar şu maddeler halinde sıralamaktadır: 1- Tabii kaynaklar açısından zayıf olan Mısır'ın ihtiyacını karşılamak, 2- Toprağı işlemek ve orduda görevlendirmek üzere istihdam edilecek insan temin etmek, 3- Suriye'nin tarım ve ticaret gelirlerinin cazibesi, 4. Suriye'nin, Mısır'ın askerî ve siyasi güvenliğini temin edecek bir konum ihraz etmesi. Bu sebeplerden dolayı Suriye'yi bir şekilde ele geçirmeyi planlayan Mehmed Ali Paşa, 1827'den itibaren Suriye'deki Osmanlı paşalarına müdahale ederek ve aralarındaki anlaşmazlıklarda rol alarak bölgedeki etkisini artırmaya çalışacaktır. 1831'e geldiğinde ise Mehmed Ali Paşa, Suriye'deki Osmanlı paşalarından Abdullah Paşa ile arasındaki anlaşmazlık bahanesiyle bölgeye askerî müdahale niyetini belli etmektedir.

İkinci Bölüm'de (61-82), yazar, Mehmed Ali Paşa'nın Suriye seferini, Mısır ordusunun Filistin'i ve Suriye'yi ele geçişini incelemektedir. Mehmed Ali Paşa, Abdullah Paşa ile arasındaki anlaşmazlığı bahane ederek oğlu İbrahim Paşa komutasındaki deniz ve kara ordularını Suriye'ye gönderir. İbrahim Paşa, Osmanlı'nın merkezî ordu birlikleri gelinceye kadar Suriye'deki bütün kaleleri ele geçirir. Osmanlı ordusunu İskenderun'da yenen İbrahim Paşa Anadolu içlerine kadar ilerleme fırsatını yakalar. Kutluoğlu'na göre, Mısır ordusunun Anadolu içlerine kadar ilerleme başarısını göstermesinde üç faktör rol oynamıştır: 1- İyi yetiştirilmiş, eğitilmiş ve silâhlendirilmiş ordu, 2- İbrahim Paşa'nın Suriye'de ve Anadolu içlerinde toplumun nüfuz sahibi kesimlerinin desteğini kazanmadaki başarısı, 3. Osmanlı ordusunun Suriye'den destek almasının engellenerek, Toroslar'da savunma pozisyonunda kalmaya mecbur edilmesi.

Sultan II. Mahmud yenilgiye rağmen silâhlı mücadeleyi sürdürme kararındaydı. Ordu değişik bölgelerden toplanan düzensiz birliklerle yenilendi. Bu arada İbrahim Paşa kuzey ve iç Anadolu'dan siyasi ve askerî destek sağlamaya çalışıyordu. 1832 yılının Aralık ayında Konya'da Osmanlı ve Mısır orduları tekrar karşılaştılar ve Osmanlı ordusu bir kere daha

yenildi. 1831 Kasım'ında Abdullah Paşa üzerine yürüten Mısır ordusu, 1832 yılının sonunda Suriye'nin tamamını ve Anadolu'nun büyük bir kısmını ele geçirmiş ve kendisine İstanbul yolu açılmış bir şekilde Mehmed Ali Paşa'dan gelecek emirleri bekliyordu.

Üçüncü Bölüm'de (83-107), Avrupa devletlerinin Osmanlı'nın isteği üzerine meseleye aktif olarak müdahale edişi, Kütahya ve Hünkâr İskelesi Anlaşmaları ele alınmaktadır. İstanbul, Avrupa'daki büyük güçlerin yardımını istemekteydi. Bu yardımın cinsi de en azından deniz gücü olmalıydı. Fransa baştan beri Mısır tarafından yana bir tutum takılmaktaydı. Osmanlı ilk olarak kendisine en yakın gördüğü İngiltere'ye müracaat etti. İngiltere Osmanlı'nın isteğini uzun süre cevapsız bıraktıktan sonra, "eğer sorunu çözecekse Suriye'nin Mehmed Ali Paşa'ya verilmesini" tavsiye etti. Bunun üzerine kendilerinden yardım teklifi gelmesine rağmen kabul etmekte tereddüt gösteren İstanbul, Ruslar'ın Boğaz'a bir filo yerleştirmelerini kabul etti. Rus gemilerinin Boğaz'a demir attıklarını gören ve bundan son derece rahatsız olan İngiliz ve Fransızlar Mehmed Ali Paşa'ya Sultan'ın isteklerini kabul etmesine yönelik baskı yapmaya başladılar ve bu baskılar sonucunda Mehmed Ali Paşa yıllık vergisinin yanında kendisine verilecek bölgenin Mısır, Suriye ve Adana ile sınırlı kalmasına razı oldu. Sorunun bu şekilde çözülmesi üzerine Rus gemilerini Boğaz'dan ayrılmaları için, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında tamamen savunma amaçlı Hünkâr İskelesi anlaşması yapıldı.

Dördüncü Bölüm'de (109-129) yazar, "Continuing Ottoman-Egyptian Tension" başlığı altında 1833-1838 yılları arasında Osmanlı ile Mısır yönetimleri arasındaki ilişkiyi ele almaktadır. Bu dönemde Avrupa devletleri mevcut durumun muhafazasından yana ağırlıklarını koymuşlardır. Mehmed Ali Paşa elinde bulundurduğu bölgeleri Osmanlı'ya karşı bir koz olarak kullanmış ve Mısır'da idarenin kabul edilmesi hususunda Avrupa devletlerinin desteğini yanına çekmeye çalışmış, ancak bunda başarılı olamamıştır. Diğer yandan Osmanlı Devleti Suriye'yi tekrar ele geçirmek için yapacağı askerî harekate İngilizler'den destek istemiş, ancak bu yöndeki tüm girişimleri sonuçsuz kalmıştır. Yazar, bu dönemde Osmanlı ile Mısır arasındaki gerginliği artıran olayları sıralamakta ve bunun sonucunda iki tarafın da Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye'de askerî birlik bulundurmak zorunda kaldıklarını izah etmektedir. Ayrıca yazar, bu dönemde, Mehmed Ali Paşa'nın başta verdiği sözlerin aksine asker alımı ve vergilendirme sistemi sonucunda Suriye'de meydana gelen ayaklanmaları incelemektedir.

Beşinci Bölüm'de ise (131-160) Osmanlı ve Mısır yönetimleri arasındaki ikinci savaş tüm ayrıntılarıyla izah edilmektedir. Sultan II. Mahmud Suriye'yi geri almakta kararlıdır. Suriye sınırından gelen haberler de kendi fikrini destekler mahiyettedir. Suriye sınırındaki Osmanlı ordu komutanı, Mısır ordusunun hastalık ve açlık içerisinde olduğunu, Suriye halkının ise İbrahim Paşa'ya isyan ettiğini ve Suriye'yi ele geçirmenin tam zamanı olduğunu bildirmektedir. Sultan'ın emri üzerine Osmanlı ordusu Suriye'ye girer ve bazı kaleleri ele

geçirir. İki ordu Haziran 1839'da Nizip'te karşı karşıya gelirler ve Osmanlı ordusu yine yenilir. Bu arada II. Mahmud ölür ve yerine Abdülmecid tahta çıkar. Sultan Abdülmecid, kendisine vezir-i âzam tayin ettiği Hüseyin Paşa vasıtasıyla, Mehmed Ali Paşa'yı affettiğini ve Mısır idaresini kendisine verdiğini gösteren bir fermân gönderir. Ancak Mehmed Ali Paşa artık Mısır idaresinin ötesinde bazı tavizler kopartabileceğine inanmaktadır. Bu arada Osmanlı donanma komutanı Ahmed Fevzi Paşa, kendisiyle arası iyi olmayan Hüseyin Paşa'nın vezir-i âzam olduğunu ve kendisinin görevden azledileceğini duyunca donanmasıyla birlikte Mehmed Ali Paşa'ya sığınmaya karar verir. Artık Osmanlı donanması da Mehmed Ali Paşa'nın elindedir. Mehmed Ali Paşa şimdi donanmayı iade ve Sultan'a bağlı kalma karşılığında Hüseyin Paşa'nın azlını ve kendi elindeki bütün topraklarda saltanatının kabulünü istemektedir. Ortaya çıkan bu yeni anlaşmazlık ve Osmanlı'nın bölünme tehlikesi karşısında Avrupa devletleri İngiltere'nin öncülüğünde olaya müdahale ederek Osmanlı'nın çözümü kendilerine bırakmasını isterler. Abdülmecid bunu kabul edince Fransa dışında diğer Avrupa devletleri bir araya gelir. İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya, Mehmed Ali Paşa'ya Sultan'ın isteklerini yerine getirmesi hususunda baskı yapmaya başlarlar. Ancak Mehmed Ali Paşa'nın Suriye'den vazgeçmeye niyeti yoktur.

Altıncı Bölüm'de (161-188) ise bundan sonra sorunun tamamen çözümlenmesine kadar geçen olaylar ele alınmaktadır. Yukarıda zikredilen dört Avrupa devleti hazırladıkları şartnameyi Mehmed Ali Paşa'ya sunarlar. Bu şartnameyle Mehmed Ali Paşa, on gün içerisinde, Mısır'da saltanatı ve Suriye'nin yarısında ömür boyu hakimiyeti kabule zorlanmaktaydı. Aksi takdirde sadece Mısır idaresi kendisine; verilecekti. Mehmed Ali Paşa bu şartnameyi kabul etmeyince, Osmanlı ordusu ile birlikte müttefik kuvvetler hem karadan hem de denizden Suriye'ye saldırdılar. Bu harekât sonucunda İbrahim Paşa ve ordusu Suriye'den tamamiyle çıkartıldı. Mısır ordusunun yenilmesi ve Suriye'deki tüm kalelerin elden çıkmasıyla köşeye sıkışan Mehmed Ali Paşa Avrupa devletlerinin şartlarını kabul etmek zorunda kaldı. Bu vetirede İngiltere her ne kadar Osmanlı'yı, Mehmed Ali Paşa'yı daha fazla sıkıştırma hususunda teşvik etmiş ise de Osmanlı, diğer Avrupa devletlerinin ittifaktan çekilmelerinden endişe ederek temkinli davranmıştır. Ayrıca Fransa en baştan beri bu dörtlünün dışında yer almış ve bu ise diğer devletleri rahatsız etmiştir. Osmanlı ile Mısır arasında tam mutabakatın sağlanmasının ardından Fransa, İngiltere, Rusya, Prusya, Avusturya ve Osmanlı devletleri arasında Boğazlar Anlaşması imzalanmıştır. (10 Temmuz 1841)

Bu eser, aynı konuda yazılmış diğer eserlerden, daha önce hiç kullanılmamış Osmanlı arşiv belgelerini kullanmasıyla ayrılmaktadır. Osmanlı'nın o dönemde içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik durum ayrıntılarda oldukça net bir şekilde kendini göstermektedir. Her ne kadar bu mesele daha önce bir kaç kez değişik açılardan ele alınmış olsa da Muhammed Kutluoğlu, Mısır Sorunu'nu bütüncül bir bakış açısıyla, sorunun çıkış noktasından başlayarak tamamen çözümlendiği ana kadar, iç ve dış bütün faktörleriyle izah ederek okuyucuya orijinal noktalar

sunmayı başarmıştır. Mısır Sorunuyla ilgili çalışmalar ne bu kitapla başlamış, ne de bu kitapla son bulacaktır. Ancak eminimki bu çalışma, Osmanlı'nın söz konusu dönemine veya konuya ilgi duyan herkesin kitaplığında yerini alacak ve bir başvuru kaynağı haline gelecektir.

Mustafa GÖKÇEK

Colin IMBER, *Ebu's-su'ud The Islamic Legal Tradition*, Edinburg University Press 1997, XII+288.

Osmanlı araştırmaları Batı'da son yıllarda gittikçe artan bir ilgiye muhatap oluyor. Bu ilgiden hiç şüphesiz Osmanlı hukuk araştırmaları da nasibini alıyor. Colin Imber'in yukarıda tam künyesini verdiğimiz kitabı bu araştırmaların son örneklerinden birisidir.

Kitap üç bölümden oluşuyor. Tarihi ve Hukuki Arkaplan başlığını taşıyan Birinci Bölüm'de (3-62) iki alt bölüm halinde önce kısaca Osmanlı hukukunun genel yapısı tanıtılıyor ve Ebussuud Efendi'nin hayatı yetiştirdiği ilmi muhit, öğrenimi, şeyhulislamlığa kadar yaptığı görevler ve ilmi kişiliği üzerinde duruluyor. Daha sonra İslam hukuku, oluşum biçimi, hukukçuların bu oluşumdaki rolü, örfi hukuk (the secular law), padişahın bu alandaki yetkisi ve fetvalardan söz ediliyor. Hukuki Otoritenin Kaynakları: Şeri Hukuk ve Osmanlı Sultanı başlığını taşıyan İkinci Bölüm'de (63-111) ise yine iki alt bölüm halinde önce devletin İslam hukukundaki yeri ve fonksiyonları, Osmanlı devlet anlayışı, devletin görev ve yetki sahaları Hanefi mezhebinin padişaha tanıdığı alan üzerinde durulmakta, daha sonra da önce hilâfet kurumu ve bu konuda ortaya konulan teoriler ile Osmanlıların hilâfet iddiaları ve bunun hukuka yansımaları hakkında bilgi verilmekte ve değerlendirmeler yapılmaktadır. Ayrıntılarıyla Hukuk başlığını taşıyan Üçüncü Bölüm'de de (113- 272) toprak tasarrufu ve vergi, vakıflar, evlenme ve boşanma, suçlar ve haksız fiiller alt başlıkları halinde Ebussuud Efendi'nin hukuk anlayışının bu alanlara nasıl yansıdığı örneklerle ortaya konmaya ve böylece bu Osmanlı şeyhulislamının İslam-Osmanlı hukukundaki yeri belirtilmeye çalışılmıştır. Kitabın sonunda da lügatçe ile indeks yer alıyor.

Imber ele aldığı konuyu önce didaktik olarak inceliyor; daha çok ders kitaplarında alışık olduğumuz ayrıntılı bilgiler veriyor. Bu bilgiler arasına diğer hukukçuların ve Ebussuud Efendi'nin fetvalarını serpiştiriyor. Ancak bu tür bir anlatımla Ebussuud Efendi'nin Osmanlı hukukundaki yeri belirtilmiş olmuyor. Çünkü bu fetvaların çok önemli bir bölümü sadece bu hukukçunun değil, bir çok İslam hukukçusunun fetva mecmuasında bolca bulunuyor. Bunların Ebussuud Efendi'ye aidiyeti fıkıh kitaplarındaki bilgilerin fetva şeklinde onun kaleminden tekrar edilmesinden ibaret. Öyle ki burada Ebussuud Efendi'nin ismi yerine bir başka Osmanlı şeyhulislamının isminin konması kitapta çok fazla bir değişiklik yapma zarureti ortaya çıkarmıyor. Halbuki böyle bir çalışmadan beklenen Ebussuud Efendi'nin